

ОДНОС РУСКЕ ДУХОВНЕ И СВЈЕТОВНЕ ВЛАСТИ ПРЕМА ПЕЋКОМ ПАТРИЈАРХУ ГАВРИЛУ РАЈИЋУ

Далибор Петровић
Православни богословски
факултет Св. Василије
Острошки,
Универзитет
у Источном Сарајеву

Апстракт: Односи руске свјетовне и духовне власти према српским великодостојницима мијењали су се кроз историју. Бурна времена су оставила свој траг па су у различитим околностима различити фактори били одлучујући у креирању ових односа. Неријетко је лични момент итрао велику улогу у израђивању дубљих и трајнијих веза између институција и народа. То је нарочито било видљиво у вријеме када је Српском Црквом управљао патријарх Гаврило. Он је за крајко вријеме искусио сву сложеност односа Руса према српским свјетовним и духовним великодостојницима. Његови лични квалитети су допринијели да се њихове несугласице превазиђу и да се ти односи издигну на задовољавајући ниво.

Кључне речи: Патријарх Гаврило, власти, Русија, Москва, Патријарх Никон, цар Алексеј.

Историјат међусобних односа српских и руских свјетовних и духовних представника власти имао је своје успоне и падове. Зависно од тренутних или дугорочних циљева којима су стремили и једни и други, ти односи су добијали на интензитету и квалитету. Срби су животно били усмјерени на тражење савезника у пријатељски настројеним државама, које су могле да им пруже пријеко потребну помоћ у настојањима да олакшају тежак положај под турским ропством. Московска Русија као православна и по националном саставу сродна држава била је природан избор за тражење помоћи не само Србима него и осталим православним народима и помјесним Црквама. Русија је за вријеме династије Рјурика протезирала идеју која је у основи имала за циљ преузимање водеће улоге у православном свијету. Смјена династија у XVII вијеку није довела до остварења заједнички постављеног

циља од стране црквених и свјетовних званичника у Москви. На руку остварењу идеје о првенству у православном свијету им је ишла чињеница да је Цариград, а тиме и Византија, изгубио своје хришћанско обиљежје и пао у руке муслимана.¹ Управо Турска власт и њен често крајње непријатељски однос према хришћанима, њиховој имовини и светињама, присиљавао их је да траже помоћ у Русији.²

Међу бројним искреним представницима, прије свега помјесних Цркава и угњетаваних хришћанских структура, појављивали су се и они који су злоупотребљавали руску благонаклоност и жељу за давањем помоћи. Због свега тога успостављена је посебна канцеларија у оквиру граничне службе, која је дозвољавала улазак у Русију на основу процјена самих службеника и званичних инструкција из Москве.³ Контроле су биле веома строге. Својеврсном испитивању познавања православља подвргавани су и припадници свештеничког чина, па чак и сами епископи. Пролаз на граници је могао бити олакшан уколико је неко имао званичну потврду којом се дозвољава долазак у Русију, а коју је издавала царска канцеларија. Међутим, и сопственици оваквих пропусница могли су бити задржани на граници због претјеране „ревности“ граничних службеника, уз доживљавање одређених непријатности. Задржавања на граници била су свакодневна; провјере придошлица биле су ригорозне и понекад претјеране. Дешавало се да људи са важећим пропусницама буду задржавани на граници дужи период и да им уопште не буде допуштен улазак у Русију.

На основу писаних извора и различитих погледа на историјске односе између Русије и Срба у XVII вијеку може се стећи утисак да они

1 Треба истаћи да Руси нису жељели пад Цариграда у турске руке. Они су само настојали да чињенично стање турске власти у Цариграду искористе као аргумент за преузимање водеће улоге у православном свијету, коју је до тада имала православна Византија. Идеја о Трећем Риму је заживјела у Русији са почетком XVI вијека и представљала је идеју водиљу за дуги низ година касније руске историје. Далибор Петровић, *Сиђажашељи и несиђажашељи у Руској цркви XVI вијека*, Фоча 2007, 148–155.

2 Опште је познато да је турски притисак на хришћане растао сразмјерно опадању њихове војне моћи. Економску стабилност Отоманском царству у почетку његовог оснивања и у првим вијековима постојања обезбјеђивала су освајања нових територија и присвајање материјалних добара поробљених држава и народа. Када су освајања заустављена и када је започета стагнација и губици освојених територија, онда је терет државних потреба почео да се суровије задовољава преко леђа хришћана под отоманском влашћу.

3 Овакву праксу је увела још Московска велика кнежевина после пада Цариграда. Разлог за то је био велики прилив Грка који су бјежали од Турака. Међу тим придошлицама било је и оних који су у Русији видјели могућност за животни успех на основу давања лажних података о себи. Са друге стране ту се појављивао проблем са појавом разних људи који су слани и од самих турских власти – ради прикупљања вриједних информација о стању у Русији уопште.

нису били у пуној мјери ослобођени одређених проблема који су се морали превазилазити.⁴

Пећки патријарх Гаврило Рајић управљао је Српском Црквом у веома тешким временима турског ропства.⁵ Због тешког положаја хришћана и од стране турске власти ничим спријечаваних насиља, он је, као и неколицина архијереја, свештеника, монаха и бројних свјетовних лица потражио уточиште у Русији. Русију је сматрао за братску државу словенског народа. Она се јавно залагала за све православне народе тога времена. Свијест о „крвној“ повезаности Срба и Руса била је веома јака код већине Срба који су по први пут долазили у Русију. Међутим, таква осјећања су у знатној мјери одсуствовала код руских домаћина, углавном све до краја XVII вијека.⁶ Сигурно је и он дошао у Русију са овим предубјеђењем, на основу којег је очекивао добијање пријекно потребне помоћи.

4 Ми смо се одлучили да на основу примјера патријарха Гаврила Рајића који је оставио најупечатљивији траг свог боравка у Русији размотримо однос руских власти према њему и самим тиме према народу и помјесној Цркви коју је представљао. У овом покушају консултоваћемо се и са погледом руског историчара Н. Ф. Каптерева који је објављен у следећем чланку: Н. Ф. Каптерев, „Приезд в Москву за милостыней сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI. XVII и в начале XVIII столетий“, *Прибавления к Творениям св. Отцов*, 1891, Ч. 48, кн. 2, 461–576 (1–я пагин.).

5 Гаврило I (Рајић), патријарх пећки 1648–1655; 1659. За пећког патријарха изабран је у манастиру Морачи почетком 1648. године. Због тешког положаја Пећке патријаршије предузео је путовање у Цариград, како би покушао издејствовати олакшице. Цијели период његовог предстојавања на трону пећких патријараха био је обиљежен тешким положајем Цркве и народа, због чега је и отишао у Русију. Одлази за Русију 1653. године, борави у Трговишту и у Москву стиже тек почетком 1654. године. Тамо борави до почетка 1656. године, када се враћа у Србију, где затиче новог патријарха Максима, због чега није могао поново заузети престо Св. Саве. Оклеветан да је у Русији утицао на руског цара да зарати са Турцима, објешен је у Бруси. Сахрањен је од стране презвитера Павла 18. јула 1659. године – др Сава Вуковић, епископ шумадијски, *Српски јерарси од девејої до двадесетїої века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 98–100.

6 Каптерев примјећује да су како српски архијереји тако и други српски дошљаци у Русију углавном потенцирали крвно сродство Срба и Руса на основу заједничког словенског коријена. На основу ове чињенице ти српски молитељи за помоћ и заступништво код Руса били су спремни да темеље своје „ексклузивно“ право на посебности и заступништвом са руске стране према Србима. Руске власти се углавном нису превише обазирале на ове српске, оправдане или не, наводе. Руси су претендовали да углавном буду заступници цијелокупног православног свијета, без националног префикса који су Срби истицали. Руске власти су тада углавном право на првенство указивали Грцима. Оваква пракса се почела мјењати тек за вријеме владе Петра Великог, који је своју пажњу све више окретао ка словенским народима изван његове непосредне власти. Н. Ф. Каптерев, „Приезд в Москву за милостыней сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий“, *Прибавления к Творениям св. Отцов*, 1891, Ч. 48, кн. 2, 461.

Вјероватно је био присиљен да оде у Русију.⁷ На основу изјава датих на граници и медицинских прегледа којима је подвргнут, остало је записано да је имао неких озлиједа које се нису могле повезати са кугом која је захватила Москву и околину у вријеме његовог доласка.

По извјештају требињског митрополита Арсенија датом у Москви 1654. године, патријарх је кренуо из Србије децембра мјесеца 1653. године. Исте године је стигао у Молдавски град Трговиште, код молдавског војводе Матеје. По митрополитовом исказу он је у Трговиште дошао на више пута поновљени позив војводе Матеје. Патријарх је војводи био пријеко потребан, како би посредовао у измирењу између војводе Матеје и украјинског, односно козачког, хетмана Богдана Хмелницког.⁸ Тамо је затекао антиохијског патријарха Макарија, са којим је патријарх Гаврило живио у манастиру, метоху Антиохијске Патријаршије. Зна се да су њих двојица са својом пратњом заједно кренули за Москву. О овом путовању и боравку у Трговишту постоји извјештај или путопис антиохијског ђакона Павла Алепског.⁹ Павле Алепски био

7 У писму патријарха Никона, упућеном цару Алексеју из Москве 3. фебруара 1655. године, спомиње се патријарх Гаврило. Тамо патријарх Никон извјештава цара Алексеја о суморном стању у Москви послје епидемије куге која је десетковала становништво Русије. У писму се каже: „Антиохијски патријарх окријепи се, а српски патријарх од старих рана болује. Једино што од њих не обојевају они што са њим живе“ („Письмо патриарха Никона о прибытии в Москву после морового поветрия“ (3. февраля 1655. г), у С. К. Севстьянова, *Эпистолярное наследие патриарха Никона. Переписка с современниками. Исследование и тексты*, Москва 2007, 375) У извјештају Михаила Пронског, бојара задуженог за испитивања посланстава и других људи у „Посољском приказе“, упућеном цару Алексеју 9. јуна 1654. године, између осталог је написано о, по патријарховом исказу, разлозима његовог доласка: „Дошао је он ка великом господару цару и великом кнезу Алексеју Михајловичу, све Велике и Мале Русије самодршцу, на вјечни живот. Из своје земље побјегао је због насиља невјерника, а на његовом мјесту сада никога нема. Под његовом јурисдикцијом било је 32. епископа и 8. митрополита...“ (*Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*, Том 8, СПб 1875, 382–383).

8 Стеван Димитријевић, „Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку“, *Глас Српске краљевске академије* LVII, Други разред, 37, Државна штампарија краљевине Србије, Београд 1900, 236; Сава Вуковић, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 99. Остаје неразјашњено како је патријарх Гаврило био у позицији да утиче на Хмелницког када је он, а што је опште познато, био животно окренут ка Русији. Нисмо сигурни да је патријарх Гаврило имао такав утицај и значај да је могао вршити такве мисије. Због тога нам се више чини да је извјештај митрополита Арсенија био у служби подизања угледа патријарха Гаврила пред руским званичницима, у тренутку када су се они активно бавили питањем припајања Мале Русије или Украјине Русији.

9 Павел Алеппский, *Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским*, Вып. 3 (Москва), Кн. IX, М. 1898.

је, према наводима проте Стеве Димитријевића, рођени син патријарха Макарија. Као клирику, супруга му је рано преминула, због чега се замонашио и био је постављен за патријаршијског ђакона. Извјештај даје доста информација о боравку двојице патријараха у Москви, али се мора нагласити да у њему постоји извјесна доза пристрасности и преувеличавања положаја и улоге антиохијског патријарха Макарија у односу на патријарха Гаврила.

Углавном, патријарси су дошли до Путвиља, пограничног града у Русији у којем је била смјештена царина. У Путвиљу су имали први непријатни сусрет са руском администрацијом. Павле Алепски оптужује патријарха Гаврила и његову пратњу за проблеме које су имали на граници. Он наглашава да се патријарх на граници понашао веома бахато, расипајући новац на поткупљивање граничних службеника, чиме је издејствовао пролаз преко Путвиља и са пратњом се упутио ка Москви. Због граничног прекршаја патријарх је са пратњом после три дана враћен на границу, гдје је морао да сачека интервенцију патријарха Никона о проласку.¹⁰ Морамо нагласити да ови наводи дјелују потпуно невјероватно. Такав улазак у неку државу, без ваљаних докумената, на званичном граничном прелазу, у сваком случају био би онемогућен. Патријарх је сигурно знао процедуру коју је морао проћи како би ушао у Русију и коју је морао поштовати. Званични документ царинске службе о доласку патријарха Гаврила не свједочи о околностима о којима говори Павле Алепски.¹¹

Међутим, молба патријарха Гаврила упућена цару Алексеју 1656. године – о потреби враћања материјалних средстава одузетих на граници – даје нам могућност извлачења другачијег закључка.¹² Први до-

10 Извјештај је написан од стране Павла Алепског и имао је за циљ да забиљежи догађаје на путу патријарха Антиохијског Макарија. Можемо се сложити са наводима покојног проте Стевана Димитријевића о тенденциозном писању Павла Алепског у случају српског патријарха Гаврила. У свом извјештају Павле Алепски отворено оспорава канонски статус Српске Цркве и канонски положај патријарха Гаврила. Истовремено, вођен другим поривима, он посредно потврђује касније наводе патријарха Гаврила по питању одузете имовине на граници у Путвиљу од стране Василија Прохорова. Тамо стоји да је патријарх дошао на границу са пратњом на коњима и са богато украшеном опремом и одјећом, при чему се види нескривена завист према српском патријарху. Стеван Димитријевић, „Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку“, 239–241.

11 Овај документ је објављен у зборнику државних и других аката и писама. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией.*, Том 8, СПб 1875, 382–383.

12 Текст молбе се може наћи у прилозима чланка проте Стевана Димитријевића: *«Молба патријарха Гаврила руском цару Алексеју Михајловићу, да му се врати оно, што су му пограничне власти при доласку одузеле»*. Стеван Димитријевић, *Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку. Прилози*. Бр. 8, 64.

кумент представља званични извјештај једног државног службеника о доласку српског патријарха у Русију. Тамо се каже да је патријарх Гаврило дошао у Путвиљ са пратњом. При свом доласку у Русију патријарх је изјавио жељу о сталном останку. То није ништа ново када се има у виду тадашњи начин комуникације и изражавања симпатија према властима у Москви. У њему нема говора о проблемима које је он имао на граници приликом његовог покушаја уласка у Русију. У извјештају се само наводи да је патријарх са собом донио три књиге, за које је желио да буду поново штампане у патријаршијској штампарији. Међутим, у молби цару Алексеју, патријарх Гаврило истиче да је на граници морао да преда свог коња и друге вриједности које нису ушле у званични попис материјалних средстава које је донио са собом.¹³ На први поглед стиче се дојам да је навод Павла Алепског у овом случају тачан. Међутим, пажљивом анализом молбе коју је патријарх писао цару Алексеју, као и навод о вишеструкој материјалној надокнади патријарху од стране цара, даје нам за право да другачије посматрамо околности у којима су се одиграли ти догађаји. На основу ове молбе види се да су патријарху та средства узета на превару. Службеник који је узео новац казао је да је тај новац узет на основу пропуснице коју је патријарх већ посједовао. Зато сматрамо да се ту не ради о патријарховом покушају поткупљивања већ о превари државног службеника. Видљиво је да у овом случају не постоји никаква патријархова кривица и на основу тога што је цар наредио да се њему исплате средства, као надокнада за она одузета на граници.¹⁴ Овај догађај нам свједочи

¹³ У молби се говори да је Василије Прохоров од патријарха без новчане надокнаде одузео имовину вриједну 93 тадашње рубље. Објашњење Василија Прохорова је било да је ту имовину одузео на име пропуснице патријарху од Путвиља до Москве. Наравно, патријарх није добио никакву признаницу нити било какву другу надокнаду. Стеван Димитријевић, *Одношаји њеђских патријараха с Русијом у XVII вијеку. Прилози*. Бр. 8, 64; Н. Ф. Каптерев, „Приезд в Москву за милостыней сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий“, *Прибавления к Творениям св. Отцов*, 1891, Ч. 48, кн. 2, с. 467.

¹⁴ Када је патријарх одлазио из Москве, цар је наредио да му се из царске касе исплати 400 рубаља. На основу тога може се закључити да је цар желио да се патријарху надокнади штета коју је неправедно претрпио при доласку у Москву. Исто тако треба нагласити да су царске власти сваким црквеним великодостојницима који су долазили у Москву по милостињу при њиховом повратку у своје епархије или манастире давале одређена средства. За ту прилику су постојали одређени цијеновници, који су на основу канонског статуса молитеља одређивали висину новчане даровнице. Овако висок износ који је дат патријарху Гаврилу може се једино протумачити као одговор на његову претходно поднешену молбу о повратку средстава. Н. Ф. Каптерев, „Приезд в Москву за милостыней сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий“, *Прибавления к Творениям св. Отцов*, 1891, Ч. 48, кн. 2, с. 468.

да патријарх при доласку у Русију од стране власти није дочекан добронамјерно. Истовремено, можемо закључити да се већ ту на граници он могао увјерити да обични службеници нису имали свијести о „крвној“ повезаности два народа, на чему су инсистирали наши људи када су долазили у Русију.¹⁵ Истичемо да је патријарх Гаврило имао пропусницу коју је прије њега добио патријарх Пајсије, а која је требало да омогући његовим наслѣдницима несметан улазак у Русију у тачно одређено вријеме. Пропусницу је од цара Михаила Теодоровича Романова издејствовао скопски митрополит Симеон.¹⁶ Међутим, текст молбе давао је могућност појављивања одређених недоумица и погрешки са руске стране, јер се нигдје не помиње стварни ранг или положај Српске Цркве. Сам митрополит је направио грешку када је Пајсија умјесто пећким патријархом назвао само архиепископом и тиме канонски положај патријаршије свео на архиепископију. Потребно је нагласити да се у руском поимању канонског поретка архиепископ – а тиме и архиепископија – налази на нижем рангу од митрополита (митрополије). За руске прилике и њихово поимање хијерархијског поретка ово је био важан детаљ. Зашто је митрополит Симеон направио овакву грешку нама није познато. Навод да је он по својој скромности написао „архиепископија“ умјесто патријаршија није баш увјерљив.¹⁷

15 Навели смо већ да су Руси на све људе из области под османлијском влашћу гледали по питању националности као на Грке, не као на Словене. Тај поглед се почео мијењати тек у периоду владавине Петра Великог. Н. Ф. Каптерев, „Приезд в Москву за милостыней сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий“, *Прибавления к Творениям св. Отцов*, 1891, Ч. 48, кн. 2, с. 467.

16 Симеон, митрополит скопски 1623–1641. Митрополит Симеон је 1641. године напустио своју епархију и отишао у Москву. Тамо је примљен веома добро, а што се да закључити на основу тога што је од 1646–1649. године заузимао положај казанског митрополита. У Москву је стигао 7. јуна 1641. године, а већ је 23. јула у име Српске Цркве упутио молбу цару – за додјеливањем пријекто потребне помоћи. На молбу је одговорено 1. августа. Даровница се односила на могућност да патријарх Пајсије и монаси Пећке патријаршије (манастира) могу долазити у Русију са циљем добијања руске помоћи. Пропусница је имала трајни карактер, јер се односила на српског архиепископа и монахе Пећке патријаршије. Ограничавајући чин пропуснице се огледао у томе што су монаси Пећке патријаршије и сам патријарх могли да уђу у Русију на основу ове пропуснице сваке седме или осме године – др Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века.*, 449–450; «Молба, коју је поднио руском цару Михаилу Теодоровићу 23–ег јула 1641. године српски скопски митрополијџ Симеон и у којој моли за помоћ српској патријаршији», Стеван Димитријевић, *Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII вијеку. Прилози. Бр. 2*, 60.

17 Прота Степа Димитријевић је у тексту молбе иза ријечи „архиепископија“ у загради написао следеће ријечи: «мисли се на патријаршију» (Стеван Димитријевић, *Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII вијеку. Прилози. Бр. 2*, 60). Сигурно

Поред ове грешке, пропусница је имала донекле и ограничавајући моменат јер је патријарху, односно архиепископу и монасима Пећке патријаршије, дозвољавала долазак у Русију сваке седме или осме године.¹⁸ Са становишта руских власти, пропусница је имала за циљ да сачува државна средства, а да се успут не умањи руски утицај у православном свијету. Ово је био разумљив и логичан поступак руских власти. Због чега митрополит Симеон није навео тачан хијерархијски ранг наше патријаршије није нам у потпуности јасно.¹⁹ Без обзира на мотиве и разлоге митрополита Симеона, Руси су наставили да умањују хијерархијски ранг Српске Патријаршије непосредно по доласку патријарха Гаврила у Москву. Овакав однос према патријарху и Српској Патријаршији са руске тачке гледишта имао је и материјални карактер. Он се односи на чињеницу да су Руси имали прописани протокол по којем су се одређеном црквеном чину давала одређена материјална помоћ. Наравно, у појединачним случајевима то није био кључни моменат којим би се руководили у односу на патријарха Гаврила. За његов статус донекле је одговоран и сам митрополит Симеон, који је тако насловио црквену организацију којој је до свог доласка у Москву припадао. Патријарх је могао да има проблема при уласку у земљу, јер се представљао као српски патријарх а не као архиепископ. Гранична служба је у томе вјероватно видјела одређену неправилност, због које

су руске власти знале стварни канонски положај Српске Цркве. Међутим, у позицији када су руске власти кренуле да се отворено намећу у целокупном православном свијету као водећа држава и Црква, поништавање канонског статуса Српске Цркве од стране њених клирика им је донекле ишло на руку. Реализација идеје о «Трећем Риму» је подразумевала прекомпозицију редослиједа патријаршијских катедре по достојанству. Српска Црква је много прије Руске добила патријаршијско достојанство својих архипастира. Због тога се бар у почетку патријарховог боравка донекле могло спекулисати са негирањем тог канонског статуса, како би се лакше дошло до циља задатог идејом о «Трећем Риму». Истовремено, у окружењу у којем се тада налазио обичан народ Русије, прихватање постојања истинских православца изван граница Русије било је веома отежано. Поготово је такво убјеђење међу Русима било подгријавано после потписивања Флорентинске уније.

18 Ову чињеницу занемарују сви наши историчари, а на њу је својевремено обратио пажњу Н. Ф. Каптерев. Непуне двије године послје добијања ове грамате монаси Пећке патријаршије су дошли до Путвиља, са намјером да оду за Москву. Међутим, зато што су дошли раније него што им је то писало у даровници, и поред силних молби и исказа о моштима светитеља које су носили са собом, није им, по царској жељи, дозвољен улазак у Русију. Треба навести да им је дата милостиња из тренутних царинских прихода. Н. Ф. Каптерев, „Приезд в Москву за милостыней сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий“, *Прибавления к Творениям св. Отцов*, 1891, Ч. 48, кн. 2, с. 462 и 509–511.

19 У овом случају бисмо само могли да спекулишемо претпоставкама због чега је митрополит Симеон тако поступио.

је и затезала са дозволом о уласку у државу патријарху Гаврилу.²⁰ Власти у Москви одуговлачиле су са одлуком да у дјело спроведу претходно дату пропусницу за великодостојнике Српске Цркве. То нам говори о доста хладном односу према великодостојницима Српске Цркве при њиховим првим личним контактима са руским властима. Послије тешкоћа при уласку у земљу, руске власти су, по устаљеној пракси на почетку његовог боравка у Русији, наставиле да умањују његов јерархијски чин. Приликом посјете Тројице-Сергијевој лаври у Сергијевом Посаду, цар је наредио да се у лаври патријарх дочека по протоколу како се дочекују неки знатнији грчки митрополити.²¹

Руско колебање око прихватања канонског положаја Српске Цркве видљиво је и послије боравка патријарха Гаврила у Русији. Колебање се види у преписци која се водила између службеника канцеларије вањских послова и цара Алексеја Михајловича 1663. године, о томе како треба навести титулу српског патријарха Максима.²² Неодоумица се јавила поводом насловљавања грамате коју је цар Алексеј желио да пошаље патријарху Максиму, а у архиви канцеларије вањских послова није постојало никакво упутство како се треба навести његова титула. Пометњу је изазвао један Грк, митрополит газски Пајсије Лигарид. Он је оспорио инструкцију српског митрополита Теодосија, коју је овај дао руским службеницима. Због тога је између њих двојице дошло до кратког спора који је захтијевао интервенцију самог цара. У свом одговору цар наглашава да се, за вријеме боравка у Русији, патријарх Гаврило потписивао као српски патријарх. Исто тако га је ословљавао и патријарх Никон. Због тога се и према његовим насљедницима треба односити онако како је то већ једном прихваћено у случају патријарха Гаврила. На основу ове преписке, а имајући у виду и молбу митрополита Симеона о додјелјивању помоћи Српској Цркви, видљиво је да Руси у почетку боравка патријарха Гаврила нису признавали његов јерархијски чин.²³ У том случају су се издизали изнад одредби канон-

20 О проблему око уласка у Русију јасно свједочи патријархова молба цару Алексеју да му се врати имовина која му је одузета од стране Василија Прохорова.

21 Н. Ф. Каптерев, „Приезд в Москву за милостыней сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий“, *Прибавления к Творениям св. Отцов*, 1891, Ч. 48, кн. 2, с. 464.

22 «Преписка о шоме: како треба шишулирати српској патријарха Максима». Стеван Димитријевић, *Одношаји њећских патријараха с Русијом у XVII веку. Прилози. Бр. 12*; Максим (Скопљанац), патријарх пећки 1655–1680. године. На патријаршијској катедри смјенио патријарха Гаврила који је тада још боравио у Русији. Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветиої до двадесетиої века*, 303–304.

23 То се десило оног момента када је патријарх Никон написао званично писмо – пуномоћје српском патријарху Гаврилу. Стеван Димитријевић, *Одношаји њећских*

ског права. Друга је ствар била у чињеници да и друге помјесне Цркве нису благодоклоно гледале на српску црквену самосталност.²⁴ Већ смо поменули да су Руси од почетка XV до половине XVII вијека активно разрађивали идеју о Москви као „Трећем Риму“. Ова идеја је имала национални карактер у подизању самопоуздања и државног усмјерења правца дјеловања. Она је са појавом тзв. „кружока ревнитеља благочестивости“ доживјела одређене корекције. Међутим, те корекције нису суштински измјениле њен карактер и усмјерење којег се царска Русија држала све до краја свог постојања. Самокритички су уведене одређене реформе унутар Руске Цркве, које су имале карактер уједначавања руског богословља, богослужбеног живота и богослужбених књига са остатком православног свијета и наслијеђа.²⁵ Предузете реформе у Русији су довеле до преиспитивања њихових погледа на остатак православног свијета изван граница Русије, као и на канонски положај других помјесних Цркава са којима су жељели да одржавају интензивнији контакт. Уједно, реформе су биле државни пројекат од највећег значаја који је довео до великог потреса у Цркви и држави уопште.²⁶ Њихово спровођење захтијевало је укључивање и интервенцију поглавара и других помјесних Цркава, о којима Руси својевремено и нису имали лијепо мишљење.

Вакум који је реално постојао у „отопљавању“ односа између патријарха Гаврила и руске стране, релативно брзо се промјенио на боље. Почетни неспоразуми и тешкоће су превазиђене стицајем околности несретних по Русију и њен народ. У вријеме доласка патријарха

патријарха са Русијом у XVII веку. Прилози. Бр. 12, 67.

24 Видимо то из примјера Павла Алепског, који са крајњим ниподаштавањем говори о Српској Патријаршији када описује диспуте које су водили у Трговишту са патријархом Гаврилом. Видљиво је то и на основу самог чина укидања Српске Патријаршије 1766. године од стране Цариградске Патријаршије. Ипак, мора се нагласити да се мотиви ниподаштавања аутокефалности Српске Цркве, од стране патријаршија са грчком провијенцијом и јерархијом на челу у средњем вијеку, све до почетка двадесетог вијека, разликују од мотива који су Руси имали на половини седамнаестог вијека.

25 Управо се боравак патријарха Гаврила временски поклапа са интензивирањем реформских подухвата у историји Руске Цркве везаних за име патријарха Никона. Једна од бољих студија и зборника радова са изворном литературом на тему која обрађује рад и вријеме управе Руском Црквом патријарха Никона налази се у књизи коју је написао и саставио Вилијам Шмит: *Патриарх Никон. Труды*. Научно истраживање, подготовка докумената к издању, составление и общая редакция В. В. Шмитт, Москва 2004.

26 Појава старообредника. Они су и данас активни у Русији. Њихова одлика у односу на остатак православља се најлакше уочава на основу њиховог крсног знаменовања са два прста. Поред тога, на Литургији умјесто трикратног „Алилуја“ пјевају двократно, начин појања им је другачији и темељи се на старом руском обичајном произношењу пјесама и молитава на богослужењима.

Гаврила Русију је захватила епидемија куге. Њене посљедице биле су разорне и видљиве свуда по градовима и насељима са већом концентрацијом становништва. Патријарх Никон је од цара добио посебно задужење бриге о царској породици. Он је са њима изашао из Москве и кретао се по предјелима који нису били захваћени кугом у строгој изолацији.²⁷ Велики број становништва је свакодневно умирао. Са становништвом је умирало и свештенство. У Москви се појавио недостатак свештеника који су били потребни да организују богослужења у бројним храмовима. Због тог недостатка, околности у којима се налазио народ и чињенице да је патријарх изашао из града, пријетила је опасност од појаве народног бунта. Истовремено, већи број људи је долазио ка српском патријарху са молбама за рукоположењем. Наравно, он није могао на своју руку да се упусти у ту авантуру без дозволе надлежног епископа, у овом случају патријарха Никона. Никон је имао два разлога да Гаврилу допусти рукополагање свештеника и хиротесију ђакона. Први је био тај што је његов замјеник био други патријарх. Дакле, у овом случају је то био патријарх Гаврило који је, будући Србин, лакше могао да разумије специфичности руског човјека и поднебља. Исто тако, народ је њега већ одабрао тражећи од њега духовну помоћ, а не од антиохијског патријарха Макарија. Други разлог био је тај што је опуномоћивши Гаврила да умјесто њега обавља епархијске дужности у Москви, Никон избјегао могућност да именује замјеника између неких од епископа Руске Православне Цркве. На тај начин је спријечавао могућност подјела у случају да се прохтјеви тог епископа или интересне заједнице која би се формирала око њега нагло повећају. Поготово је та опасност била већа због околности у којим је патријарх Никон био изабран на патријаршијску катедру. Због свог наглог захлађења односа са некада моћним члановима кружока благочестивости, таква могућност је била реална. Помоћ коју је српски патријарх пружио Руској Цркви код нас је понекад тумачена на погрешан начин. Погрешка се тичала наводне спремности руске свјетовне власти да смијени патријарха Никона и на његово мјесто постави патријарха Гаврила.²⁸ Оваква конструкција није документована и за нас

27 Цар је тада са војском био на ратишту против Пољака. Постојала је реална опасност да се непријатељи Русије уједине у јединствен фронт пред којим се она не би могла спасити.

28 Углавном се то мишљење темељи на чињеници да је патријарх Гаврило замјенивао патријарха Никона у обављању дијела епископских надлежности у Москви за вријеме трајања епидемије куге. Никон никада није прихватио, нити је за то било потребе, патријарха Гаврила за свог саслужитеља са посебним правима у Москви. Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветиої до двадесетїої века*, 99.

није прихватљива. Прво, Никон патријаршијском граматом из Вјазме, града у Московској области, опуномоћује Гаврила да рукополаже свештенике без права да им издаје грамате о рукоположењу. Зна се да је и сам Гаврило тражио писмено одобрење од патријарха Никона за рукополагање свештеника.²⁹ У грамати се не говори ни о каквом другом ангажману патријарха Гаврила. Граматом се Гаврилу не дозвољава својевољно чинодејство у Москви. Никон издавање грамата оставља за период када се он врати у Москву. Друго, он оставља могућност да они кандидати које је рукоположио Гаврило, по свом повратку у Москву, буду ускраћени за издавање грамате о рукоположењу, а самим тиме и свештеничког чина уколико то он при поновном испитивању кандидата буде процјенио за потребно. На основу тога је видљиво да је стицајем несретних околности Гаврило доспио до тога да пружи духовну помоћ руском народу и Руској Цркви у невољи. Иако не можемо прихватити инсинуације о наводно Гавриловој могућности да постане руским патријархом, са сигурношћу можемо устврдити да је то био кључни моменат промјене односа руских власти према Гаврилу и прихватању његовог јерархијског чина и канонског положаја помјесне Цркве коју је још увијек с правом представљао.³⁰

Послије повратка Никоновог у Москву и Гавриловог одговорног обављања повјерене му дужности, за нашег патријарха су наступила повољније околности. Као што смо већ поменули, послије Никоновог повратка у Москву снажније се приступило спровођењу реформи у Руској Цркви. Наравно, отпор увођењу „новотарија“ по мишљењу традиционалиста био је очекиван.³¹ У покушају да добије потврду исправ-

29 Каптерев у томе види одсуство могућности другачијег тумачења тог подухвата, осим у смислу пружања неопходне помоћи братској помјесној Цркви. Н. Ф. Каптерев, „Приезд в Москву за милостыней сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий“, *Прибавления к Творениям св. Отцов*, 1891, Ч. 48, кн. 2, с. 464–466; «Грамата руској патријарха Никона, којом је овластиио српској патријарха Гаврила, да мјесто њега рукополаже свештенике и ђаконе». Стеван Димитријевић, *Одношаји њећских патријараха с Русијом у XVII веку. Прилози*. Бр. 6, 63.

30 Патријарх Максим (Скопљанац) изабран је и посвећен на катедру пећких патријараха 1655. године. Он је изабран тек када је из Русије бивши патријарх Гаврило „поручио да бирају новог патријарха“. Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, 303.

31 Отпор спровођењу реформи је био очекиван. Оно чему се цар, патријарх Никон и стварни иницијатор спровођења реформи благовештењски свештеник Стефан Вонифаџевич свакако нису надали била је структура људи који су чинили главну групу противника. Били су то управо они људи који су до избора патријарха Никона сачињавали групу која се интензивно залагала за започињање и спровођење реформи у Руској Цркви. Далибор Петровић, *Улога патријарха Никона у живој руске цркве XVII вијека*, Фоча 2010, докторска дисертација.

ност реформског рада и искључивања изгледних немира у држави, Никон је позвао у помоћ српског патријарха Гаврила и антиохијског патријарха Макарија. Они су јавно анатемисали одредбе које су читане окупљеном народу у храму, а које су присталице реформи на челу са патријархом Никоном означили као неисправне.³² У таквој прилици присутност патријарха Гаврила Никону је много значила. Значај се огледао у томе што је патријарх Гаврило потврђивао исправност Никонових поступака у реформаторском подухвату. Уствари, патријарх Гаврило и патријарх Макарије нису радили ништа друго него су јавно свједочили вјеру којом вјерују окупљеном народу. У том свједочењу они су изражавали противљење оним разликама које су постојале у спољњем изражавању православне вјере код Руса. Њихово присуство у Москви је управо због овога највише одговарало патријарху Никону – у условима када се он борио да предуприједи све изгледнији раскол у Цркви.³³ У тим турбулентним временима патријарх Гаврило је провео свој боравак у Русији. Искористио је близину цара и добре односе са патријархом Никоном да издејствује добијање одређене помоћи за Српску Цркву и повратак средстава која су му одузета приликом доласка у Русију. Поред тога, патријарх моли цара Алексеја да му додјели одежде, владичански жезал, митру и књиге како су се прије, од стране цареве, даривали други патријарси. Ова су средства, као и предмети која је навео, великодушно дата и вишеструко враћена од стране цара Алексеја.³⁴ Патријарх Макарије је раније добио дозволу

32 У Недељу православља, прве недеље Часног поста, марта мјесеца 1655. године, свечано је, уз саслужење патријараха Макарија и Гаврила у Успенском сабору, одслужена Света Литургија. Тада Никон пред окупљеним народом и племством држи проповијед усмјерену против икона тзв. француског стила. В. В. Шмидт, „Патриарх Никон в деле исправления церковных книг и обрядов“, *Патриарх Никон. Труды*. Научное исследование, подготовка документов к изданию, составление и общая редакция В. В. Шмидт, Москва 2004, 508.

33 До раскола је дошло касније, после смјене патријарха Никона. Тада је постало јасно да патријарх Никон није био једина личност која се заузимала за спровођење реформи. Далибор Петровић, *Улога патријарха Никона у животоу руске цркве XVII вијека*, Фоча, 2010. Докторска дисертација.

34 Из Русије је отишао после 5. фебруара 1656. године, када је последњи пут био примљен код цара Алексеја Михајловича. На овом пријему је добио отпусно писмо и значајну суму новца као отпремнину која се давала свим великим црквеним великодостојницима који су посјећивали Русију. Висина добијених материјалних средстава вјероватно је била одређена и жељом да се патријарху надокнади његов губитак при доласку у Русију, као и то што њему нису давани дарови који су по протоколу били предвиђени за даривање црквеним великодостојницима његовог ранга. Н. Ф. Каптерев, „Приезд в Москву за милостыней сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий“, *Прибавления к Творениям св. Отцов*, 1891, Ч. 48, кн. 2, с. 468.

за одлазак из Русије, а патријарх Гаврило је извјесно задржан вријеме у Москви. Разлози његовог задржавања у Москви нису нам познати.³⁵ Тек после поновљене молбе да буде отпуштен из Русије, дозвољен му је одлазак. Имао је жељу да оде у Свету Земљу, али због познатих дешавања при његовом доласку у предјеле под турском управом, то му никада није успјело.³⁶

На основу свега што смо изложили о патријарховом боравку у Русији видљиво је да односи руских духовних и свјетовних власти од почетка његовог боравка нису били на завидном нивоу. Они су претрпјели значајну промјену на боље, при чему треба нагласити да су те промјене имале трајнији карактер. Односно, однос руских власти према Српској Цркви се промјенио у том смислу што су они прихватили њен канонски положај. Слиједећи томе, њихови међусобни контакти су уздигнути на виши ниво. Канонски положај Српске Цркве гарантовао је њеним великодостојницима, по руском државном протоколу, величанственији однос и пријем. Због тога је допринос патријарха Гаврила у промјени односа руских власти према њему, а тиме и према Српској Цркви, био изузетно значајан.

³⁵ Велика је вјероватноћа да су се руске власти руководиле изјавом патријарха Гаврила датом при доласку у Русију. У тој изјави он се изјаснио о жељи за доживотним останком у Русији. Нисмо сигурни да су руске свјетовне власти имали неке другачије планове са њим по питању његове замјене патријарха Никона на катедри руских патријараха. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией*. Том 8, СПб 1875, 382.

³⁶ Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветиої до двадесетїої века*, 100.

Библиографија:

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Том 8, СПб 1875.

Н. Ф. Каптерев, „Приезд в Москву за милостыней сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI. XVII и в начале XVIII столетий“, *Прибавления к Творениям св. Отцов*, 1891, ч. 48, кн. 2, с. 461–576 (1–я пагин.).

Далибор Петровић, *Свјетостановље и несвјетостановље у Руској цркви XVI вијека*, Фоча 2007.

Далибор Петровић, *Улога патријарха Никона у животној руске цркве XVII вијека*, Фоча 2010 (докторска дисертација (рукопис)).

др Сава Вуковић, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветиога до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996.

Стеван Димитријевић, „Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку“, *Глас Српске краљевске академије* LVII. Други разред, 37, Државна штампарија краљевине Србије, Београд 1900.

С. К. Севстьянова, *Эпистолярное наследие патриарха Никона. Переписка с современниками. Исследование и тексты*, Москва 2007.

В. В. Шмидт, *Патриарх Никон. Труды.* Научное исследование, подготовка документов к изданию, составление и общая редакция В. В. Шмидт. Москва 2004.

THE RELATION OF RUSSIAN SPIRITUAL AND SECULAR AUTHORITIES TO THE PATRIARCH OF PEĆ GAVRILO RAJIĆ

Dalibor Petrović

*St Basil of Ostrog Orthodox Theological Faculty
University of East Sarajevo*

***Summary:** Patriarch Gavriilo left distinct impression on Russian secular and ecclesiastic dignitaries. On the basis of that positive impression, he managed to improve the position of the Serbian church before the Russian authorities in general. The fact that he was personally respected by Russian authorities probably led to a wrong impression about the results of his stay in Russia. Russians did respect him, but not more than they respected other patriarchs of that time. However, his decision to leave Russia, although he previously stated that he wants to settle there permanently, tells us that he could not fit into the Russian way of life. Specificity of relations among the Russian classes of that time was often an insurmountable obstacle for many immigrants in Russia. Apparently, he was not an exception.*

***Keywords:** Patriarch Gavriilo, Authorities, Russia, Moscow, Patriarch Nikon, Emperor Alexei.*